УДК 378.126:371.15
DOI: 10.32342/2522-4115-2020-2-20-29

Т.Б. ПОЯСОК,
доктор педагогічних наук, професор, декан факультету права, гуманітарних і соціальних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

О.І. БЕСПАРТОЧНА,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Статтю присвячено проблемі формування позитивного іміджу майбутнього викладача вищої школи у процесі професійної підготовки. Визначено роль позитивного іміджу в становленні викладача-професіонала. З'ясовано стан дослідженості проблеми формування професійного іміджу в зарубіжних і вітчизняних наукових доробках та уточнено зміст поняття «професійний імідж викладача». Виділено структуру професійного іміджу викладача, у якій відображено основні вимоги до нього, і яка складається з природного, особистісного, професійного, поведінкового компонентів, що є базовими, а також візуального, аудіального, ольфакторного та кінестетичного компонентів, що входять до символічного блоку. Виокремлено психолого-педагогічні умови, які будуть сприяти підвищенню ефективності формування позитивного професійного іміджу майбутніх викладачів: використання елементів кар'єроорієнтованого розвитку; оновлення змісту навчальної інформації щодо психологічних особливостей прояву сигнального комплексу в сприйманні і розумінні один одного учасниками педагогічного спілкування; використання засобів іміджології для етико-естетичного оформлення зовнішнього вигляду і самопрезентації особистості. Виділено етапи формування професійного іміджу майбутніх викладачів: мотиваційний, орієнтаційний, технологічний та презентаційний, з'ясовано їх зміст і призначення. Наведено приклади імплементації виокремлених етапів, що передбачає впровадження на першому етапі – активних форм і методів навчання, різних видів лекцій, семінарів-конференцій, тренінгів, дискусій, групових виконань творчих завдань, кейсів, ігрових технологій; на другому етапі – збагачення змісту дисциплін гуманітарного циклу спеціальними темами з проблем іміджу, застосування інноваційних методів навчання; на третьому етапі – проведення спецсемінару «Професійний імідж викладача», застосування бесід, обговорень, арт-технік, імідж-технік, міні-конференцій, аналізу літературних джерел, індивідуально-дослідницьких завдань; на заключному етапі – самопрезентації, складання своєї психологічної характеристики програми саморозвитку, ведення щоденника формування професійного іміджу, написання самозвіту.

Ключові слова: імідж, структура педагогічного іміджу викладача, етапи формування іміджу викладача, психолого-педагогічні умови.

Статья посвящена проблеме формирования положительного имиджа будущего преподавателя высшей школы в процессе профессиональной подготовки. Определена роль положительного имиджа в становлении преподавателя-профессионала. Выяснено состояние изученности проблемы формирования профессионального имиджа в зарубежных и отечественных научных исследованиях и уточнено содержание понятия «профессиональный имидж преподавателя». Предложена структура профессионального имиджа преподавателя, в которой отражены основные требования к нему

© *Т.Б. Поясок, О.І. Беспарточна, 2020*

и которая состоит из естественного, личностного, профессионального, поведенческого компонентов, которые являются базовыми, а также визуального, аудиального, ольфакторного и кинестетического компонентов, входящих в символический блок. Определены психолого-педагогические условия, которые будут способствовать повышению эффективности формирования положительного профессионального имиджа будущих преподавателей: использование элементов карьероориентированного развития; обновление содержания учебной информации относительно психологических особенностей проявления сигнального комплекса в восприятии и понимании друг друга участниками педагогического общения; использование средств имиджелогии для этико-эстетического оформления внешнего вида и самопрезентации личности. Выделены этапы формирования профессионального имиджа будущих преподавателей: мотивационный, ориентационный, технологический и презентационный, уточнено их содержание и назначение. Приведены примеры имплементации выделенных этапов, которые предусматривают внедрение на первом этапе – активных форм и методов обучения, различных видов лекций, семинаров-конференций, тренингов, дискуссий, групповых решений творческих задач, кейсов, игровых технологий; на втором этапе – обогащение содержания дисциплин гуманитарного цикла специальными темами по проблемам имиджа, применение инновационных методов обучения; на третьем этапе – проведение спецсеминара «Профессиональный имидж преподавателя», использование бесед, обсуждений, арт-техник, имидж-техник, мини-конференций, анализа литературных источников, индивидуально-исследовательских задач; на заключительном этапе – самопрезентации, составления своей психологической характеристики, программы саморазвития, ведение дневника формирования профессионального имиджа, написание самоотчета.

Ключевые слова: имидж, структура педагогического имиджа преподавателя, этапы формирования имиджа преподавателя, психолого-педагогические условия.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основою національної культури, системи її цінностей є образ людини, тобто її зовнішність і духовний світ. Говорячи про культуру зовнішності людини, ми маємо на увазі відповідність її зовнішнього вигляду, культури спілкування і поведінки загальноприйнятим нормам суспільства. Зовнішній вигляд посідає одне з провідних місць в ієрархії цінностей, адже імідж є своєрідною програмою соціальної поведінки людей, яка закріплена в образах, символах і нормах. Необхідність формування нового стилю соціальної поведінки, який відповідає сучасному етапу розвитку суспільства, призводить до актуалізації проблем, пов'язаних з таким феноменом, як імідж, що, у свою чергу, потребує вивчення умов і механізмів його виникнення і функціонування у суспільстві. Трансформація суспільного устрою і світогляду призвела до соціальних перетворень в Україні, пов'язаних з переглядом поглядів щодо особистості педагога. Сучасне суспільство гостро потребує висококваліфікованих педагогів, здатних грамотно будувати процес взаємодії з оточенням, презентувати свою особистість, що впливає на ефективність і результативність їх праці.

Оскільки на вищу школу покладено важливу роль підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, формування позитивного іміджу викладача стає актуальною проблемою. Це, зокрема, пов'язано і з тим, що у сучасному українському суспільстві професія педагога втратила колишню престижність, потребує негайної реабілітації. У той же час до діяльності і особистості викладача, як і раніше, ставляться найвищі вимоги.

За конкретним образом викладача завжди перебуває особистість, тобто та внутрішня основа, на якій ґрунтується мовна поведінка, поряд з цим, своєрідною карткою особистості викладача є його вміння самопрезентації. Феномен професійного іміджу сучасного викладача є однією з актуальних педагогічних проблем, вирішення якої свідчить про його професійну культуру і професійну компетентність педагога. Адже зовнішній вигляд викладача, його мова, манери, культура спілкування і поведінки створюють індивідуальний образ його особистості, який певним чином впливає на оточення, зокрема, студентів. У педагогічному спілкуванні велике значення має виховання власною поведінкою, оскільки зовнішність, посмішка, погляд, мова, голос, пози, хода, всі рухи педагога мають виховний вплив. Особистість викладача створює в аудиторії особливу ауру, атмосферу, яка залежно від психологічного складу й етико-естетичних установок індивіда сприяє чи не сприяє творчому спілкуванню, активному сприйманню і розумінню.

Викладача завжди об'єктивно оцінює лише його аудиторія, тому позитивний імідж надзвичайно важливий для педагога, оскільки є одним із критеріїв його професійної придатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки науковим доробкам зарубіжних (Р. Бентон, П. Берд, К. Боулдінг, Е. Семпсон та ін.) і вітчизняних науковців (Н. Гузій, В. Маценко, О. Пенькова, Л. Попова, Г. Почепцов, М. Скрипник та ін.) активно розвивається іміджологія як окрема наукова галузь знань, у межах якої розглядаються різноманітні теоретико-методологічні аспекти поняття «імідж». Так, окремі аспекти формування професійно-педагогічного іміджу викладача вищої школи висвітлено науковцями, які досліджували концептуальні засади та практичний інструментарій іміджології (П. Берд, Л. Браун, Ф. Джефкінс, І. Криксунова, Е. Соловйов, М. Спіллейн, Е. Семпсон, Г. Почепцов, В. Шепель та ін.); сутність професійного іміджу фахівця та особливості його ефективної самопрезентації (І. Альохіна, Ф. Генов, Н. Скрипаченко, Д. Френсіс та ін.); формування педагогічного іміджу викладача вищої школи (І. Володарська, Н. Гузій, А. Морозов, С. Панчук, О. Чебикін та ін.).

Поняття «імідж» почали використовувати наприкінці 60-х років ХХ ст., а в 90-х роках вийшла книга В. Шепеля «Іміджологія: секрети особистої привабливості», у якій він визначив формування нової галузі досліджень – іміджології як науки, що не тільки забезпечує практичну побудову іміджу, а й пояснює різні його аспекти [11].

У дослідженнях зарубіжних науковців поняття іміджу трактується по-різному. Так, К. Боулдінг визначає його як узагальнення людського сприйняття та його осмислення [14]. П. Берд у цьому аспекті говорить про публічне «Я» людини, своєрідну маску, макіяж, що застосовується, аби в очах інших людей мати привабливий вигляд [13]. С. Олівер трактує імідж як ментальну картину, ідею, породжену уявою, або особистість в уявленнях людини, організації [15]. Р. Бентон під цією дефініцією розуміє набір особистісних якостей, що уособлюється з людьми певної індивідуальності [12].

У «Педагогічному словнику» за редакцією М. Ярмаченка імідж трактується як «зафіксований у масовій свідомості стереотипний емоційно забарвлений образ будь-кого або будь-чого» [6, с. 220].

На думку Є. Петрової, імідж як феномен індивідуальної, групової чи масової свідомості, функціонує як образ-уявлення, у якому в складній взаємодії поєднуються зовнішні та внутрішні характеристики об'єкта, його соціальні ролі й функції [8].

Є. Перелигіна зазначає, що імідж виступає як сформоване завдяки цілеспрямованим професійним зусиллям символічне уявлення для підвищення успішності певної діяльності людини чи досягнення суб'єктивного психологічного ефекту в соціальній групі [7].

Отже, у трактуванні категорії «імідж» відсутня одностайність, воно розкривається через такі поняття, як «образ», «уявлення», «стереотип» та ін.

Підсумовуючи вищезазначене, ми будемо трактувати поняття іміджу як емоційно забарвлений стереотип суб'єктивного образу, який ґрунтується на особливостях, властивостях, ціннісних характеристиках суб'єкта і сформований у свідомості для досягнення певних результатів: пізнання чи самовираження.

Зміст поняття «професійний імідж» у науковій літературі [9; 11] розкривається через уявлення про людину як фахівця своєї справи. На нашу думку, професійний імідж – це загальне враження про фахівця, яке отримує оточення через сприйняття його особистісно-професійних якостей, манери мовлення і поведінки, зовнішнього вигляду. Його формування і побудова професійного іміджу – складний процес, який розвивається за певними законами і технологіями.

В. Шепель виділяє у процесі формування професійного іміджу такі етапи.

1. Вивчення особистісних характеристик, якостей, складання «Я»-концепції. Цей етап передбачає збір інформації щодо ідеального образу, який стане орієнтиром надалі.

2. Добір характеристик. Він корелює з видом професійної діяльності.

3. Робота над зовнішнім виглядом, який є вагомим чинником впливу на оточення.

4. Робота над удосконаленням комунікативних якостей (мова, уміння спілкуватись, виступати перед аудиторією, уміння зацікавити співрозмовника, розвинене почуття гумору тощо) [10].

Особливе місце серед різновидів професійного іміджу посідає професійний імідж викладача. Як зазначають О. Головко [1], Л. Мітіна [5], аналіз сучасних тенденцій освіти показує, що якість навчання багато в чому залежить від ефективності реалізації викладачем своїх багатоаспектних функцій, які відображають його особистісні, професійні і спеціальні якості.

Підготовка викладача, який усвідомлено створює особистий імідж, дозволяє поновому подивитись на навчання у закладах вищої освіти.

А. Калюжний у праці «Психологія формування іміджу вчителя» здійснив не лише теоретичне обґрунтування природи іміджу вчителя, його характеристик і типів, а й описав інструментарій його формування. Він визначив такі основні підходи до формування іміджу:

1) функціональний (типологія згідно з функціонуваннями);

2) контекстний (типологія згідно з контекстною реалізацією);

3) зіставлення (порівняння близьких за значенням іміджів) [4].

Цілеспрямовані компоненти підготовки педагога в аспекті професіоналізму було розроблено Н. Гузій, яка розкрила механізми формування іміджу та технологію його побудови як систему послідовних етапів створення образу вчителя, органічно пов'язаних між собою. Вона пропонує розглядати поняття педагогічного іміджу як полісемантичну категорію, що характеризує стиль професійно-педагогічної діяльності, манеру спілкування, уміння індивідуалізувати свій образ, надавати йому естетичної виразності [12].

У суспільній свідомості існує уявлення про імідж професійного педагога, який уособлює та узагальнює найбільш спільні характеристики, які їм притаманні, і закріплює їх у вигляді образу-стереотипу. В. Зінченко констатує, що суспільство породжує вимоги до професійного іміджу педагога, впливає на його зміст, але незмінними залишаються такі якості ідеального педагога, як любов до дітей, учнів, студентів; високий професіоналізм, доброзичливість, щирість, уміння спілкуватись [3].

Л. Попова акцентує увагу на трьох групах пріоритетних якостей, що формують позитивний імідж педагога:

1. Природні (комунікабельність, емпатійність, рефлективність, красномовність). Ці якості складають матрицю природних обдарувань, що характеризуються як мистецтво подобатись людям. Володіння ними – основа успішності створення особистого іміджу;

2. Якості, які є наслідком освіти і виховання особистості (моральні цінності, психічне здоров'я, володіння набором комунікативних технологій: міжособистісне спілкування, діловий спіч, запобігання конфліктним ситуаціям і подолання їх);

3. Якості, пов'язані з життєвим та професійним досвідом особистості [9].

Таким чином, аналіз наукових досліджень і публікацій дозволив дійти висновку, що проблемі формування іміджу взагалі і професійного педагогічного іміджу зокрема приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури і педагогічна практика свідчать про те, що функціонування ринку освітніх послуг на рівні вищої школи випереджає розвиток наукової теорії управління ним, а кваліфікаційні вимоги до випускників магістратури, яка дає право на викладання у вищій школі, освітні стандарти, здебільшого визначають їх цілі, зміст і форми організації, проте, не передбачають оволодіння діяльністю щодо створення професійно-педагогічного іміджу. Проблема формування професійного іміджу майбутніх викладачів вищої школи дотепер не стала на належному рівні предметом спеціального науково-педагогічного дослідження і, по суті, у межах теорії і методики професійної освіти ще не знайшла свого належного теоретичного обґрунтування і відповідного методичного забезпечення.

Формування цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування структури та етапів формування позитивного іміджу майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивний імідж викладача розглядається нами як важливий аспект його професіоналізму і засіб педагогічного впливу на студентів. Він розкривається у двох аспектах: 1) з точки зору вимог до викладача з боку суспільства; 2) з позицій викладача, тобто яким він прагне подати себе студентам, що він хоче заявити про себе суспільству. Позитивний імідж викладача – це його соціально бажаний образ, адже сучасний викладач має володіти високими професійними якостями і приємними особистісними властивостями.

Для створення професійного іміджу майбутньому викладачу необхідно визначити свою внутрішню філософію, систему цінностей, сформулювати професійну «Я»-концепцію, визначити свої професійні ролі тощо.

Формування позитивного іміджу викладача є активною цілеспрямованою діяльністю, зорієнтованою на його інформування про сильні сторони тих особистісних якостей, які мають об'єктивне значення для успішної роботи зі студентами. Поряд із цим слід зазначити, що імідж не формується спонтанно, а є результатом цілеспрямованої роботи над собою у контексті побудови взаємопоєднаних компонентів, які ми умовно поділяємо на два блоки: *базовий*, який містить природний, особистісний, професійний і поведінковий компоненти; і *символічний*, який складається з візуального, аудіального, ольфакторного і кінестетичного компонентів. Результатом самовиховання і самотворення з урахуванням вищезазначених компонентів є створений професійний імідж викладача.

Виділену нами структуру іміджу викладача, у якій відображено основні вимоги до нього, наведено на рис. 1.

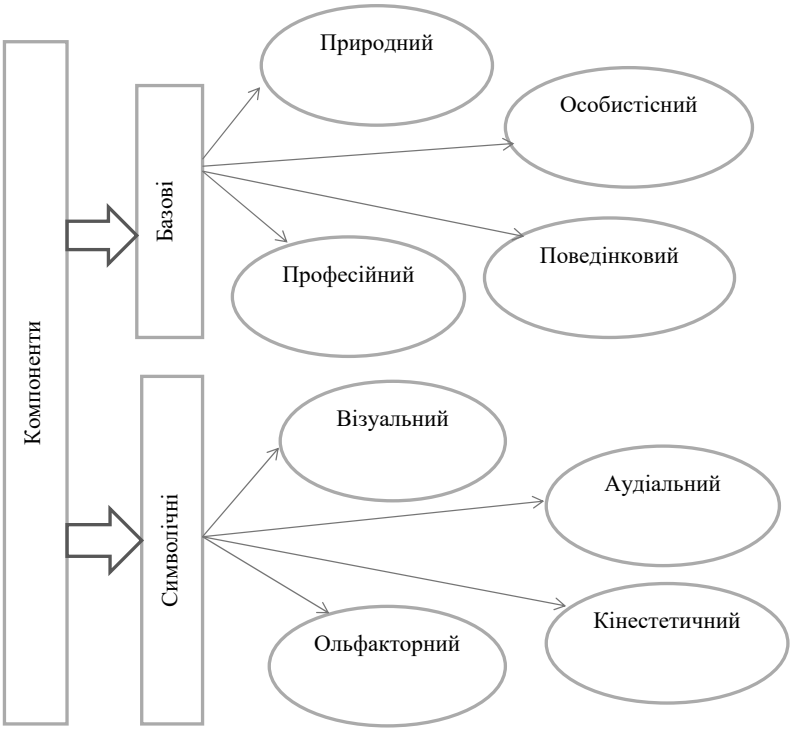

Рис. 1 Структура професійного іміджу викладача

Згідно із запропонованою структурою професійний імідж викладача є цілісним утворенням, яке містить характеристики, що визначають його індивідуальність. Він складається як з природних властивостей особистості, так і тих, які можуть бути створені штучно.

Так, відповідно до природного компонента базового блоку викладачу мають бути притаманні гарні фізичні дані, високий ступінь фізичної і психічної витривалості. За наявності вищезазначених даних рівень значущості віку і статі викладача незначний. Особистісний компонент передбачає наявність у викладача набутих внаслідок освіти і виховання якостей, як то: любов то предмету, гуманне ставлення до студентів, моральні, комунікативні, інтелектуальні якості. Професійний компонент охоплює наявні знання, уміння, навички, індивідуальний стиль професійної діяльності. Згідно з поведінковим компонентом викладачу мають бути притаманні такі якості, як лідерство, взірцевість для студентів, дотримання норм ділової етики, адекватна поведінка у складних ситуаціях.

Вагому роль у структурі професійного іміджу викладача відіграють і компоненти, які містять символічні характеристики. Візуальний компонент передбачає гарну осанку, зовнішню привабливість, стильний одяг тощо. Відповідно до аудіального компонента при

формуванні професійного іміджу викладач повинен звертати увагу на тембр голосу, інтонацію, манеру розмовляти, швидкість і гучність мови, артикуляцію. Ольфакторний компонент передбачає систему запахів, а кінестетичний – особливості жестів, рухів, міміки, погляду.

Теоретичне обґрунтування актуальності професійного іміджу викладача зумовило необхідність виявлення психолого-педагогічних умов його формування у процесі професійної підготовки, що передбачають заходи, які застосовуються під час організації освітнього процесу у закладі вищої освіти і дозволяють забезпечити більш високий рівень сформованості позитивного іміджу сучасного педагога.

Виходячи з аналізу змісту професійної підготовки майбутніх викладачів, враховуючи соціальне замовлення суспільства, тенденції розвитку педагогічної освіти, ми вважаємо за доцільне виокремити такі психолого-педагогічні умови, що будуть сприяти підвищенню ефективності формування позитивного професійного іміджу майбутніх викладачів:

1) використання елементів кар'єроорієнтованого розвитку;

2) оновлення змісту навчальної інформації знаннями щодо психологічних особливостей прояву сигнального комплексу у сприйманні і розумінні один одного учасниками педагогічного спілкування;

3) використання засобів іміджології для етико-естетичного оформлення зовнішнього вигляду і самопрезентації особистості.

Для формування педагогічного іміджу майбутнього викладача необхідне, насамперед, сприйняття образу, на основі якого будуватиметься цілісний імідж. Після цього здійснюється аналіз інформації та уявна корекція сприйнятого образу відповідно до ідеального образу та індивідуальних особливостей того, хто сприймає, а також використання окремих елементів бажаного іміджу і «вживання» в образ. Завершується цей процес привласненням та індивідуалізацією обраного образу.

Формування професійного іміджу майбутнього педагога у процесі професійної підготовки умовно можна поділити на чотири етапи: мотиваційний, орієнтаційний, технологічний і презентаційний, як показано на рис. 2.

Рис. 2 Етапи формування професійного іміджу майбутнього викладача

Мотиваційний етап формування професійного іміджу майбутнього викладача виконує стимулювальну функцію. Він покликаний забезпечити високий рівень зацікавленості майбутніх викладачів і спрямувати їх на діяльність зі створення професійного іміджу. Для забезпечення вищезазначеного в освітній процес доцільно впроваджувати активні форми і методи навчання і різні види лекцій (дискусійна, діалогічна, візуалізаційна); семінари-конференції, тренінги, дискусії, групове виконання творчих завдань, кейси, ігрові технології, залучення до наукової діяльності тощо).

Орієнтаційний етап передбачає оволодіння сукупністю наукових знань про імідж, забезпечення здатності майбутнього викладача до засвоєння технологій професійного іміджу, набуття відповідних умінь і навичок. Для імплементації завдань цього етапу використовуються: збагачення змісту дисциплін гуманітарного циклу спеціальними темами з проблем іміджу, застосування інноваційних методів навчання (дискусії, міні-конференції, форуми, ділові та рольові ігри та вправи, есе та ін.).

Технологічний етап передбачає безпосереднє формування професійного іміджу майбутнього викладача. Цьому сприяє проведення спецсемінару «Професійний імідж викладача», головним завданням якого є відпрацювання практичних умінь і набуття навичок роботи з конструювання професійного іміджу. Реалізація технологічного етапу здійснюється також у позааудиторній діяльності студентів і під час проходження педагогічної практики завдяки методам бесіди, обговорення, арт-терапевтичних технік, імідж-технік, міні-конференцій, аналізу літературних джерел, фронтальним технологіям інтерактивного навчання, індивідуально-дослідницьким завданням.

Презентаційний етап забезпечує оцінку рівня сформованості професійного іміджу майбутнього викладача педагогами, а також самооцінку студентів. Імплементація цього етапу відбувається через виконання різноманітних завдань на семінарських і практичних заняттях, а також під час позааудиторної роботи. Наприклад: самопрезентація своєї особистості, складання своєї психологічної характеристики і програми саморозвитку та самовиховання; ведення щоденника формування професійного іміджу викладача; написання самозвіту тощо.

Професійний імідж, сформований адекватно завданням діяльності, оптимізує професіоналізм викладача, а вищезазначені інтерактивні методи сприяють ефективності його формування.

Висновок з дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, сучасний професійний імідж викладача передбачає сформованість образу привабливої, інтелігентної, знаючої, успішної і гармонійної людини, яка сприятливо впливає на аудиторію і продуктивно з нею взаємодіє.

Професійний імідж майбутнього викладача є цілісним утворенням, структура якого складається з базового і символічного блоків. До базового блоку входять природний, особистісний, професійний і поведінковий компоненти. Компонентами символічного блоку є візуальний, аудіальний, ольфакторний і кінестетичний.

Формування іміджу майбутнього викладача враховує специфіку педагогічної роботи, є одним із шляхів гуманізації освіти і підвищення ефективності педагогічної діяльності. Процес його формування здійснюється поетапно і включає мотиваційний, орієнтаційний, технологічний і презентаційний етапи, імплементація яких передбачає застосування інноваційних та інтерактивних технологій і методів навчання.

Ефективності формування професійно-педагогічного іміджу сприяє дотримання таких педагогічних умов, як використання кар'єроорієнтованого розвитку майбутніх викладачів; оновлення змісту навчальної інформації іміджформуючими темами; використання засобів іміджології для етико-естетичного оформлення зовнішнього вигляду і самопрезентації особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всі аспекти зазначеної проблеми. Перспективними напрямами дослідження є розроблення критеріїв оцінки сформованості іміджу сучасного викладача та можливості он-лайн навчання для його формування.

Список використаної літератури

1. Головко О. Н. Имидж современного учителя (совет начинающим). *Воспитательные технологии* [приложение к газете]. 2007. 1 сент. (№ 24). С. 21–25.

2. Гузій Н.В. Цілезмістовні компоненти підготовки вчителя в аспекті категорії професіоналізму. *Психолого-педагогічні проблеми вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства: материали Міжнар. наук.-теорет. конф. НПУ ім. М.П. Драгоманова*, м. Київ, 18–19 жовтня 2009. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. Ч. І. С. 220–223.

3. Зінченко В. Імідж учителя, або психологія одягу. *Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід.* 2008. № 4. С. 85–86.

4. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя. Москва : Владос, 2004. 192 с.

5. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. Москва: Просвещение, 2004. 215 с.

6. Педагогічний словник; за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.

7. Перелыгина Е.Б. Психология имиджа : учебн. пособ. Москва: Аспект Пресс, 2002. 223 с.

8. Петрова Е.А. Имидж как социально-психологический феномен. Текст доклада на секции психологии Центрального дома ученых. Москва: РИЦ АИМ, 2006. 16 с.

9. Попова Л. Імідж сучасного педагога. *Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід.* 2008. № 3. С. 41–42.

10. Шепель В.М. Имиджелогия. Как нравиться людям: учеб. пособ. Москва: Народное образование, 2002. 576 с.

11. Шепель В. Имиджелогия: секреты личного обаяния. Москва: Культура и спорт, 1997. 321 с.

12. Benton R. E., Woodword Y. C Politi8kal Communication in America. N. Y. Praeger, 1985, 405 p.

13. Bird P. Sell yourself. Persuasive tactics to boost your image. L.: YroomHelm, 1999, 398 p.

14. Boulding K. National images and international system. Comparative Foreign Policy. Ed. By W. Hanrieder. N/Y., 1971, pp. 90–102.

15. Oliver S. Public relations strategy. London, Philadelphia: Kogan page Ltd, 2010, 192 p.